

Pap, Norbert¹

Kell nekünk régió?

Gondolatok Tóth József pécsi geográfus örökségéről

Do We Need Regions?

Reflections on the Legacy of Geographer József Tóth in Pécs

ABSZTRAKT

A dolgozat Tóth József pécsi geográfus egyetemi tanár szellemi örökségéről szól. A magyarországi regionalizmus, a geográfia feladatai, a Pécsi Tudományegyetem helyi, térségi és nemzetközi feladatai, a pécsi Földrajzi és Földtudományi Intézet, valamint a Földtudományok Doktori Iskola eddigi működése a főbb témák, amelyeket igyekeztünk megítélni. A szerző tanítványként és munkatársként személyes tapasztalatai alapján, valamint interjúk és a rendelkezésre álló írott források feldolgozásával végezte el vizsgálatait. A dolgozat Tóth József munkásságának időtálló eredményeit, a képzési portfóliót, az egyetemi integrációt, a Természettudományi Kar fejlesztését, a doktoriskola alapítását mutatja be, a fenntarthatóság nézőpontja felől közelítve a kérdéshez.

Kulcsszavak: Tóth József, régió, Pécs, regionalizmus, egyetem, doktoriskola

ABSTRACT

This essay is about the intellectual legacy of József Tóth, professor of geography at the University of Pécs. The main topics we have attempted to assess are regionalism in Hungary, the tasks of geography, the local, regional and international tasks of the University of Pécs, the Institute of Geography and Earth Sciences in Pécs, and the operation of the Doctoral School of Earth Sciences. The author has based his research on his personal experiences as a student and staff member, as well as on interviews and written sources. The paper presents the timeless achievements of József Tóth's work, the training portfolio, the university integration, the development of the Faculty of Sciences, and the establishment of the Doctoral School of Earth Sciences, approaching the issue from the perspective of sustainability.

Keywords: József Tóth, region, Pécs, regionalism, university, doctoral school

¹ DSc, Full Professor, Institute of Geography and Earth Sciences, Head of the Doctoral Program in Geopolitics, Doctoral School of Earth Sciences, Head of the Historical and Political Geographical Research Center of János Szentágothai Research Center, University of Pécs, H-7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Email: pnorbert@gamma.ttk.pte.hu, ORCID 0000-0001-8243-4213

BEVEZETÉS

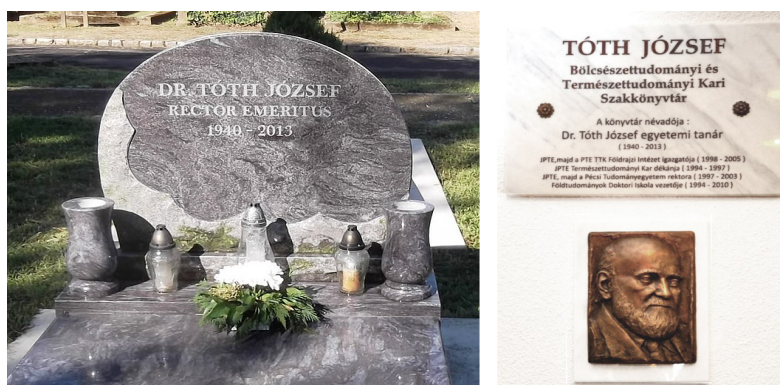
Bár nincs ember, akinek élete ne hagyna nyomot, mégis, társadalmi, kommunikatív emlékezete (Assmann, 2018) viszonylag keveseknek van. Ahhoz ugyanis szükséges a beágyazottság, a közösségi hatás és az életpályán túlmutató következmények, a kortársak és az utókor rendszeres reflexiói is. Az olyan írások, mint amelyet Ön is éppen olvas, mutatják, hogy a személyiség, akiről a szöveg szól – jelen esetben Tóth József – rendelkezik ilyen emlékezettel. Azokat a személyiségeket pedig, akikről érdemes ilyet írni talán „történelminek” is nevezhetjük.

Mire emlékezünk Tóth József kapcsán, milyen *lieu de memoire*-ok idézik meg őt? Alapító rektorként a Pécsi Tudományegyetem (portréja a Rectori Hivatal folyosóján látható), alapító igazgatóként a PTE Földrajzi és Földtudományi Intézete és alapító vezetőként a PTE Földtudományok Doktori Iskola intézményesen is fennmaradtak. A PTE Ifjúság úti campusának a közös kari könyvtára hordozza a nevét, a Pécsi Köztemetőben pedig központi helyen áll síremléke (1. ábra). Pécsen a Mecsek oldalában fekvő Kócsag utca 28–30.-ban, az Éger-tetőre tartó kirándulók az ő egykori birtoka mellett parkolnak, sétálnak el. Mégis, egyre kevesebben tudják azt, hogy ki lakott ebben a több épületből (a patak mellett álló lakóházból, könyvtárból, múzeumból, pincéből) álló komplexumban (ő „*haciendának*” nevezte).

Ezeknél talán lényegesebb, hogy akadt néhány olyan makacs gondolata, amelyek bűvópatakként vissza-visszatérnek a közbeszédbe: ilyen a dél-dunántúli regionalizmus víziója, az egyetem regionális funkciói, valamint a tér, a település, a régió szerepe az életünkben. Ez utóbbival kezdeném az áttekintésemet.

1. ábra: a) Tóth József síremléke a Pécsi Köztemetőben. b) Emléktábla a PTE Tóth József Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Szakkönyvtár bejáratánál

Figure 1. a) The tomb of József Tóth in the Pécs Public Cemetery.
b) Memorial plaque at the entrance of the József Tóth Library

MÓDSZEREK

Az írásmű elkészítésében elsősorban a saját tapasztalataimra, emlékeimre és értékítéletemre támaszkodtam. Ugyanakkor szükségesnek láttam Tóth József hivatali utódaival (dékáni, rektori, intézetigazgatói és doktoriskola vezetői szinten is) beszélgetni, interjúkat készíteni arról, hogy ők hogyan látták, látják egykori munkásságát, illetve örökségét. Mivel mind róla, mind pedig a pályatársakról

megjelent már több interjú, illetve tanulmány, természetesen azokat is figyelembe vettem és minden esetben hivatkoztam is ezeket. A tanulmányban előforduló esetleges hibákért, tévedésekért és félreértésekért kizárólag engem terhel a felelősség, mentségemre szóljon, hogy a tapasztalataimat írtam le, ennél fogva szubjektív és egyedi lett a megközelítem. A módszereim közé tartozott a terepbejárás is, meglátogattam Tóth József emlékezeti helyeit, és a jelen viszonyai között igyekeztem rögzíteni is állapotukat.

EREDMÉNYEK

A regionalizmus gondolata

Ha van fogalom, amely összeforrt Tóth József nevével, az a régió. A „Kell nekünk régió?” című előadását a Mindentudás Egyeteme² televíziós program keretében egy ország ismerte meg. Szenvedélyesen érvelt a regionalizmus mint az államszervezés egy olyan formája mellett, mely a földrajzi tér „természetes” szövedékét figyelembe veszi, a településrendszer jellegével számol, az ott élő népesség igényeire figyelemmel van és a racionális térszervezés révén a sikeresség alapja lehet: az állam hatékony működésének alapja a sikeres térszervezés, vélte ő.

Személyes kutatói és vezetői tevékenységében nem csupán feltárni igyekezett a rejtőzködő régiókat, de segíteni is kívánta a regionális struktúrák kiépülését Magyarországon. Ezen szándékai valósultak meg abban is, hogy – elősegítve egy regionálisan kiegyensúlyozottabb településhálózat kialakulását – fellépett a városiasodás, valamint a városodás folyamata érdekében.

Úgy hitte, a városhiányos térségek problémái enyhíthetők akár azzal is, ha noszogatóssal városokat „kreálunk”, a belső perifériák nagyközségeiből a helyi ambíciók megmozgatásával olyan központi szerepkörű települések jöhetnek létre, amelyek idővel valódi városokká válnak. Ezen szakértői munka eredménye lett számos várossá nyilvánítás, ami egyes esetekben tényleg mozgósító hatással bírt. Az így kreált városok közössége megerősödött öntudattal időnként valóban betöltötte azt az űrt, ami a városhiányos térségekben jelentkezett.

A regionális városrendszer tetején a régióközpontok állnak, szerepük pedig meghatározó. Ezért sokat foglalkozott ezzel a települési körrel, különösen Péccsel, a Dél-Dunántúl „fővárosával”. A város kutatása sokat köszönhet neki, ahogy a városfejlesztési gondolkodás komplex folyamatában is tetten érhetők a gondolatai. Pécs polgármesterei közül többekkel szívélyes viszonyt ápolt, a városfejlesztés szakemberei közül sokan az ő iskolájából kerültek ki. Mint a Pécsi Tudományegyetem alapító rektora (2000) sokat tett azért, hogy a bányászváros, régióközpont igazi egyetemi várossá váljon, amelynek meghatározó, lényegi funkciójává a felsőoktatás vált: többek között az egyetemi város cím viselését, a marketingben a használatát is ő kezdeményezte.

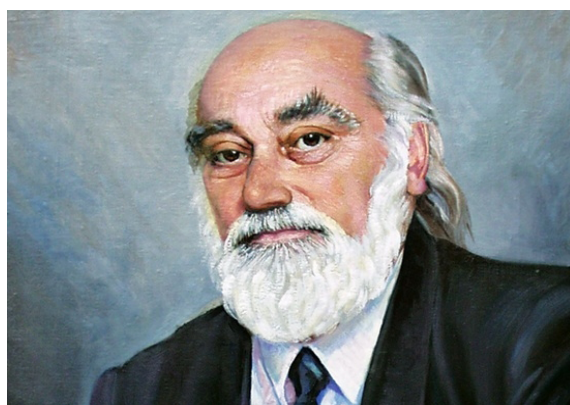
Rektori ciklusai alatt – a Janus Pannonius Tudományegyetem utolsó, a Pécsi Tudományegyetem első rektora volt – az oktatói, de főként a hallgatói létszám nagyon jelentősen nőtt: egyes kategóriákban megtöbbszöröződött (2. ábra). Az 1980-as években még 170 ezres iparváros napjainkra 140

² Az előadás 2003. október 29-én hangzott el (Tóth, 2003).

ezresre csökkent ugyan, de ezt részben kompenzálta az, hogy a hallgatói létszám előbb az 1990-es évek eleji 8–9000-ről éppen rektorsága alatt gyorsan több mint 34 ezerre nőtt, napjainkban pedig 20 ezer körüli létszámmal konszolidálódni látszik. Az egyetem relatív súlya nagyobb ma a város és a régió életében, mint korábban bármikor, de ennek a tudatossága, úgy vélem, sokkal kisebb, mint az ő rektori korszakában volt. Tudatos építkezés zajlott a Pécs–Szekszárd egyetemi integrációval, és sokat hadakozott a Pécs–Kaposvár kiegyezésért, kooperációért, a regionalizmus szövetének kiépüléséért. Ebben átütő sikert nem ért el, de utódai sem jártak több szerencsével. A PTE relatív súlya megnőtt ugyan a régióban, de egységes és szervesen fejlődött egyetemi rendszer nem alakult ki. A kaposvári és a nagykanizsai felsőoktatási campusok a régió kívüli központokhoz kapcsolódtak. Kaposvár a gödöllői központú MATE-hoz, Nagykanizsa pedig a veszprémi központú Pannon Egyetemhez került. A folyamatnak különösebb belső pozitívumai nem érzékelhetők, a térségi társadalom, a városhálózat és a regionális gazdaság nem lett tőle erősebb. A Kaposvárral, a Kaposvári Egyetemmel való viaskodás, illetve a megegyezés keresése mindvégig ott volt az egyetemvezetői prioritásai között.

2. ábra: Tóth József rektori portréja

Figure 2. Painted portrait of József Tóth on the wall of the Rector's Office

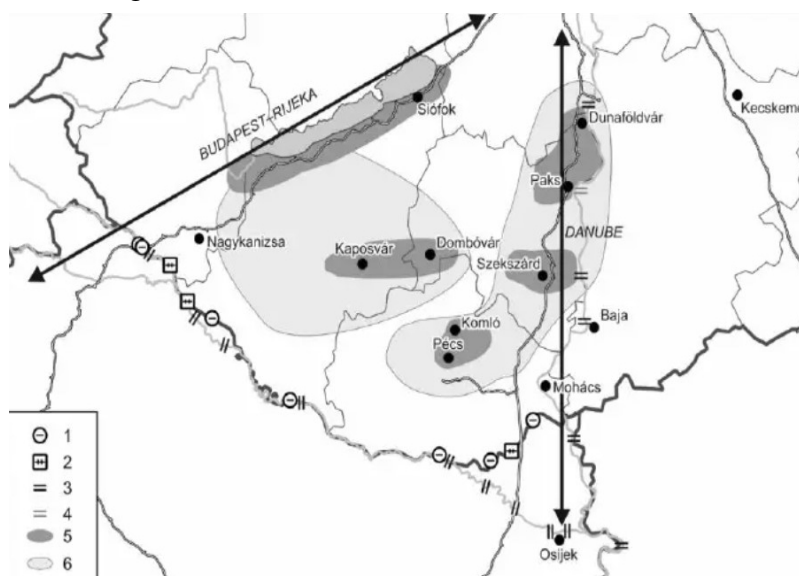
A regionális együttműködésről való gondolkodás déli irányban Eszékig terjedt, és talán senki nem tett több erőfeszítést arra, mint ő, hogy a Pécs–Eszék-tengelyt – egyetemi együttműködésként – működésbe hozza. Mint Alföld-kutató ebben az esetben is onnan adaptálta a modellt: a Nagyvárad–Debrecen várospár példája lebegett szeme előtt. Az átütő siker ezúttal is elmaradt, az együttműködés szintje, minősége napjainkban még a 2000-es éveket sem éri el.

A másik, régiós szempontból fontos fejlesztési irány a kelet-nyugati összeköttetés megerősítése lenne, olyan nemzeti projekt, amelynek Budapest ellensúlyozásában lett (volna) szerepe. Ezt többen, többféle nyomvonallal képzeltek el, de végül nem vált valóra. A szekszárdi hídhoz kapcsolódóan egy jelentéktelen szakasza épült csak meg (M9). Teljes kivitelezésének valószínűleg soha nem volt realitása, és úgy érzem, sok tekintetben a vidéki összefogás, illetve a Budapest-ellenesség (*Budapest egy vízfej!*) voltak ezen ambíciók fűtőanyaga.

Ha rátekintünk az alábbi térképünkre (3. ábra), világossá válik, hogy mi az a területi szerkezet, amivel szembe kellett nézni egykor, és amivel napjainkban is számolni kell. A Dél-Dunántúl kompakt egységet alkot. Északról a Balaton, délről a Dráva, keleten a Duna határolja, a nagyobb áteresztő képességű közlekedési folyosók az északi (M7) és keleti (M6) peremeken futnak. Mind a Dunán, mind

pedig a Dráván több az összekapcsolódási igény, mint híd és értelmezhető közlekedési kapcsolat. A Balaton térsége (Somogy északi része és Zala) lefüződött a régióról: a tótól 10-20 kilométer távolságban már nem érzékelhető a hatása, nem értelmezhető a kapcsolat: ott általában már egy különböző, depresszív világ kezdődik.

3. ábra: A Dél-Dunántúl és a déli határ
Figure 3. South Transdanubia and the southern border

Forrás: Végh et al., 2022
Source: Végh et al., 2022

A régió leginkább mint egy olyan nagy zsákutca írható le, mely folyamatosan veszít népességéből, gazdasági erejéből, a kivételek csekély számával. A fő feladat ebből fakadóan – egykor és ma is – a közlekedési kapcsolatok fejlesztése. Autópálya- és gyorsforgalmiúthálózat-építés, hídépítés, kikötő- és repülőtér-építés lehetnek a főbb irányok. Autópálya végül már csak az ő aktív vezetői korszaka után, a 2000-es évek végén épült meg, a Budapest–Pécs kapcsolat megerősítésével. A Bóly–Ivándárda közötti szakasz pedig napjainkban készül el. A dél-dunántúli régió reptéri projektjeiből finoman szólva (Pécs–Pogány, Kaposvár–Taszár, Szekszárd–Őcsény) nem lett átütő siker. Az északi nemzetközi repülőtér ezzel szemben, ha egyelőre még csak szerény mutatókkal is, de működik, a Pécs–Eszék közötti közúti összeköttetés gyors ütemben fejlődik, és a 2023. január 1-jei horvát schengeni csatlakozás nyomán a bürokratikus akadályok jó része is leomlott. A Tóth József-i gondolat a Pécs–Eszék-tengely fejlődése kapcsán – az V/C korridor keretében – ma életképesebbnek tűnik, mint valaha. Sajnálatos, hogy az egyetemi együttműködés, melyet ő kovásznak gondolt nem fejlődött, és manapság mérhetetlenül kicsi a szerepe: nem komplementer a fejlődés, a két egyetem néhány területen egymással szemben fejleszt. Nincs tömegközlekedés a két város között, ha a reptéri transzfert nem vesszük annak. Feladat van tehát bőven. A kikötőfejlesztés, ezzel az észak-déli összeköttetés megerősítése a Dunán Mohácsnál régóta érlelődik, napjainkra ért csak a megvalósítás fázisába. A régió kelet-nyugati összekapcsolódása ezzel szemben nem sokat haladt előre, ha pedig a vasúti kapcsolatokat nézzük, még hanyatlott is.

A regionalizmus gondolata a 2000-es évek végére elfáradt, amely nem csupán a 2010-es kormányváltáshoz köthető. Már azt megelőzően érzékelhető volt a „regionális fáradtság”, az átütő eredmények

elmaradása, a sok értelmetlen, fenntarthatatlan presztízsberruházás frusztráló hatása. Ugyanakkor tény, hogy 2010 után divergens gondolkodás jelentkezett. Az erős állami centralizáció mellett az önkormányzatiság rovására a közigazgatási intézmények, főként a megyei szint erősödött átmenetileg vissza, valamint a városok kiemelt fejlesztése vált plasztikusabbá (Modern Városok Programja). A Magyar Falu Program csak csekély forrásokat mozgató meg, de viszonylag gyorsan reagált a helyi igényekre, ugyanakkor nem célja a felzárkóztatás, inkább csak a tüneti kezelés.

A 2010-es években már nem a regionalista, a településmérnök, a területfejlesztő geográfus, hanem a jogász lett a szféra meghatározó szakmai szereplője. Nem a decentralizáció, a szubszidiaritás, a regionális kiegyenlítés, a partnerség lettek a hívószavak, hanem a központi feladat végrehajtása. A regionális gondolat egy időre búvópatakként eltűnt a mélyben. A könyveink porosodni, az egyetemi képzéseink fakulni, a szakmai legitimációnk pedig repedezni kezdett. Ez már nem a Tóth József-féle út volt. Voluntarista kísérletek kezdődtek a térség- és településfejlesztésben, és ahogy az lenni szokott mindenhol a világban, idővel kiderült, hogy ezek nem működnek.

Egy idő után kiderült az is, hogy valamiféle regionalizmusra, területi kiegyenlítésre, szisztematikus térségpolitikára mégis csak szükség van Magyarországon, ugyanis a területi különbségek növekedése felgyorsult, a negatív folyamatok fékezése, tompítása megoldásokért kezdett kiabálni. A régiók – új néven – mint „gazdaságfejlesztési zónák” elkezdtek újra alakot öltetni, majd a kommunizmus bukása óta először 2022-ben a területfejlesztés önálló minisztériumot kapott, megindult a (regionális) gondolkodási keretek újradefiniálása. Hogy lesz-e ebből regionális reneszánsz, az még nem dőlt el, de igény az volna rá.

Magyarország nemzetközi integráltsága a 2004-es EU-csatlakozás óta előrehaladt. A regionalizmus nem csak belügy, szomszédságpolitikai ügyé is vált. Tóth József sokat foglalkozott a határ szerepével, a határon átnyúló kapcsolatok működésével nem csak elméleti igénnyel, de a gyakorlatban is – az egyetem szerepének az átgondolásával – igyekezett a negatív hatásokat tompítani. Ahogy fentebb már említettem a Pécs–Eszék együttműködésnek, távlatosan pedig az európai TEN-korridorok közül az V/c korridor mentén történő határon át nyúló kapcsolatoknak, főként az egyetemi kapcsolatok fejlesztésének élharcosa volt. 1999-ben ezért is kezdeményezte az egyetemen egy Balkán-központ alapítását, melyet a szenátus határozatával létre is hozott. A Pécs–Tuzla közötti (mindkettő bányászváros volt, egyetemi központ, regionális szerepkörrel) együttműködésnek is az egyik szorgalmazója volt. Az eredmények nem voltak kielégítőek, számottevők, mégis, elültetett egy fontos gondolatot: Pécs és a régiója számára nagy jelentősége kell, hogy legyen a horvát–magyar határnak és a balkáni kapcsolatrendszernek. Az egyetem Tóth rektorságát követően elfordult ettől a gondolattól, ahogy a város és a régió sem vállalta fel ezt a nehéz feladatot. Az „ad hoc” lehetőségek és a belső problémák megoldása felé fordult. A geopolitikai szükségszerűség is egy ideig a nyugati irányú integráció (NATO- és EU-tagság) és kapcsolatrendszer felé húzta az egyetemet. Pécs nem lett kapu, inkább „vakablak” a Balkánra (Hajdú, 2009).

Napjainkban ezen a téren a helyzet némileg megváltozott. Horvátország 2023. január 1-i schengeni csatlakozásával, Bosznia-Hercegovina friss EU-tagjelölti státuszával, az V/c. korridor mentén az infrastruktúra elemeinek (autópálya-építés, repülőtér-fejlesztés stb.) lassú, de folyamatos kiépülésével, a Nyugat-Balkán integrálásának geopolitikai szükségszerűségével ezek a területek közelebb kerültek

egymáshoz. Ami egykor néhány ember hangos gondolkodása volt, az ma már kényszerű feladat, az alkalmazkodás kényszere. Tóth József regionális stratégiája szerint Pécs szerves kapcsolatba kellene, hogy kerüljön (valamilyen európai keretben) a magyar–horvát határon túli területekkel egészen Boszniáig. Erre most tényleges lehetőség nyílik, bár a „hogyanra” továbbra sincs válasz. Az egyetem, a város és a régió nem áll készen a megvalósításra: a kapacitások szerények, a szervezettség sem megfelelő.

A térséggel foglalkozó, tudományos fokozattal bíró kutatók száma az egyetemen a 10-et sem éri el. Ugyanakkor a szerény kapacitások ellenére mégiscsak sikerült akkreditálni egy balkán tanulmányok mesterképzést, működik a Balkán Füzetek periodika és a Mediterrán és Balkán Fórum nevű folyóirat, továbbá van a Nyugat-Balkánnal mint vizsgálati területtel foglalkozó doktori program (geopolitika) is az egyetemen.

A regionális víziók megvalósításának számos feltétele van. Politikai, pénzügyi, infrastrukturális, de mellette humán, szakmai feltételei is. Az egyetem szerepét főként az utóbbiak biztosításában látta. Stratégiai gondolkodás és emberi erőforrás termelése egyetemi bázison: ez lenne a feladatunk. Örökségének meghatározó része a regionalizmushoz kapcsolódó felsőoktatási képzési és kutatási vertikum létrejötte. Ennek persze Tóth József nem egyedüli megteremtője, mert dékáni, majd rektori teendői mellett erre aligha volt elégséges ideje, de nagyon fontosnak vélte, támogatta mindazok törekvéseit, akik ebben szövetségesei lehettek. Az alábbi felsorolás a teljesség igénye nélkül került összeállításra.

A közvetlen munkatársak közül a Természettudományi Karon Kőszegfalvi György, László Mária, Erdősi Ferenc, Hajdú Zoltán, Golobics Pál és Fodor István különösen érdemesek az említésre. Hübner Mátyás, Tóth Zoltán építészek a Műszaki Karon, Ivancsics Imre közigazgatási jogász az Állam és Jogtudományi Karon, valamint Buday-Sántha Attila agrárközgazdász és Horváth Gyula regionalista a Közgazdaságtudományi Karon játszottak az építkezésben fontos szerepet (ld. Gálosi-Kovács & Orsós, 2022; Herczeg et al., 2021; Rácz & Reményi, 2022; Szabó, 2008).

A fejlődés ezen iránya természetesen nem csak Tóth József érdeme, mások is ugyanilyen fontos szerepet tölthettek be, de dékánsága, rektorságai, szakmai produktuma sokban hozzájárult az intézményesüléshez.

A városban, de nem az egyetemen működő MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézetével (később KRTK RKI DTO), annak szakmai közösségével ellentmondásos kapcsolatban, időnként konfliktusban állt. Erre itt én részleteiben nem szeretnék kitérni. Annyit érdemes megjegyezni, hogy a konfliktusok mögött főként személyes ellentétek, nem pedig szakmaiak álltak. Ezen konfliktus átörökítése ugyanakkor szerencsére nem történt meg, ma már kiváló a viszony a kollégák között, szakmai tekintetben, az értékeket illetően sincsen szembenállás: értékazonosság áll fenn.

Az intézményfejlesztés, a tudatos építkezés hatása jelentős lett. A pécsi egyetem és az egykori MTA RKK bázisán létrejött regionalizmussal foglalkozó szakmai bázis nemzeti és nemzetközi jelentőségre tett szert, valódi „pécsiséggé” vált egy időre. Ugyanakkor ez ma már egyre kevésbé van így. A halála óta eltelt évtized nem tett jót az annyi munkával, erőfeszítéssel felépített rendszernek. Örökségének ezen része a hanyatlás képét mutatja.

A regionális kutatás és az oktatási kompetencia mai helyzete Pécsen

A húsz vagy éppen a tíz évvel ezelőtti helyzethez képest is az oktatásunk elkeserítő képet mutat. A terület- és településfejlesztés pécsi szakmai műhelyeiben a hanyatlás, pusztulás, vegetálás eltérő mértékével számolhatunk.

A PTE KTK-n a pusztulás majdnem teljeskörű, a közgazdász kollégák beszámolója alapján úgy 95%-os. A regionális közgazdászképzést néhány évvel ezelőtt felszámolták. A doktoriskolai háttér is erősen átalakult. Az egykor meghatározó vezetők részben meghaltak, részben nyugdíjba vonultak. A régi gárdából néhány kolléga még állásban van, de többnyire másféle munkát végez, illetve akad olyan, aki a gyakorlati területről „jött be” az egyetemre, ami talán elsőre jól hangzik, de ez is inkább válságjel: azért lett egyetemi oktató, mert bár szakmailag értékes tapasztalatokkal bír, azonban a fejlesztési intézményrendszerben nem találta a helyét. Ami említésre érdemes, hogy Gál Zoltán és pár kolléga, mint témavezetők visznek a képzésben időnként egy-egy szakdolgozatot, disszertációt.

A Műszaki és Informatikai Kar településmérnöki vonala névlegesen létezik. A 2022/23 az első év, amelyben a településmérnök-képzés – jelentkezők hiányában – nem tudott elindulni. Ennek a műhelynek a szakmai és tudományos tevékenysége kevésbé látható, az építészképzéshez lazán kapcsolódva létezik.

A pécsi műhelyek közül a Természettudományi Karon fut a még Tóth József által alapított területfejlesztési képzés, de itt is komoly problémák vannak. Névlegesen nem szűnt meg, ugyanakkor az a hallgatói tömeg, amely korábban jellemezte a szakirányt, eltűnt. Néhány fő maradt a földrajz BSc-n, míg a geográfus MSc-n inkább az jellemző, hogy nem indul a szakirány, vagy csak néhány évente. A doktori képzésben is visszaesett a korábban még nagy volumenű érdeklődés, manapság egy-két fő fordul meg nálunk, ezen a korábban nagyon népszerű szakmai területen.

A fentiekkel együtt is a geográfusoknál azért van még inkább jelen a területfejlesztés, mert a földrajzban a kérdéskör a szakma magjához közelebb áll. A településsel, környezettel, erőforrásokkal való foglalkozás és a fejlesztési kérdések mindig is összetartoztak. Ugyanakkor a publikálási stratégiák átalakulása miatt nálunk is a nemzetközi témák felé fordult az érdeklődés, úgyhogy a hagyományos témák, mint a vidéki terek (falvak, puszták, tanyák, kisvárosok) érdektelenek, vagy csak mérsékelten érdekesek a nemzetközi folyóiratokban. Ezért a kutatásból is elkezdtek kikopni, bár a szakmai tudás egyelőre még jelen van. A 2000-es években megírt tankönyvek is, amiket a hallgatóknak írtunk, elavulóban vannak, a 2020-as években mást kell(ene) oktatni, mint 15 éve. Egészében – ha netán beköszöntene egy regionális reneszánsz – a képzési terület a megújításért kiált.

A Pécsi Tudományegyetem

Nem könnyű meghatározni, hogy a mai egyetemi életben, a működési mechanizmusokban mi lehet az, ami az egyetemalapító rektortól, Tóth Józseftől származik, vagy legalábbis azonosítani lehet rajta a keze nyomát. Úgy gondolom, az ember személyes elkötelezettségei, a hit, az ideológia, a kultúra átgondolásával lehet a kérdésre a választ megadni.

Úgy vélem, hogy személyisége, alföldi, paraszti származása, a Kádár-korszakban zajlott szocializációja, a geográfusi-terepi kutatómunka tisztelete, sok évtizedes rutinjai együttesen abba az irányba terelték, hogy az informálist előnyben részesítette az intézménnyessel, a személyes bizalmon alapuló megállapodásokat a szerződésekkel, a lokálisat a globálissal, az anyagit, a mennyiségit, a pénzügyit a szellemivel, az éterivel, a nem testesülttel szemben. Ateista és materialista volt (református családból származott), de olyan, aki – erről nyilvánosan is beszélt – a vallástalanságot fogyatékként élte meg, a vallásos hit hiányát pedig inkább veszteségként. (*Az egyetemi káplánság rektorsága idején jött létre*). Népi baloldali, aki a Kádár-rendszernek belső lázadója, mechanizmusainak kifigurázója volt. Olyan magyar, aki ugyan patrióta, de kigúnyolta a magyarkodást. Olyan valaki, aki szerint Magyarországon kétféle ember él: a *homo pannonicus*, azaz nyugati típusú és a *homo orientalis, asiaticus* tehát a keleti típus. Magát a keleti típusba, az emocionális alföldibe sorolta be, és talán ezért is mutatott annyi kíváncsiságot a Kelet, főként India, Közép-Ázsia és Kína irányába. Lenyűgözte a Kelet kultúrája és az a hatalmas gazdasági fejlődés, amit ott tapasztalt. Az első „központ”, amit rektorként az egyetemen alapított, az Ázsia Központ volt 1998-ban, a később alapítottak archetípusa.

A 2000-es évek elején, amikor a pécsi egyetemi integráció zajlott³, alapító rektorként nagy szerepe volt a korábban önálló, különböző kultúrájú egységek közötti együttműködés összecsiszolásában, ami a további működés alapvető feltétele volt. Ennek többféle módja is kínálkozott volna (például szervezeti, hatásköri, kodifikációs eljárások, érdekegyeztetési mechanizmusok). Ő a kínálkozó lehetőségek közül azt választotta, hogy a dékánokkal informális megállapodásokat kötött, majd a szenátusba ezeket vitte be, így biztosítva az ad hoc háttérét a döntéseknek. Ennek a kvázi intézményes, de inkább informális érdekegyeztetésnek fix helye és neve is volt.

A legendás „lila terem” az Ifjúság útján, a BTK–TTK campus területén volt, a Pacsirta utcai egyetemi étterem és büfé mellett. Az egyetem fő kérdései hosszú ideig a „lilas” megállapodások alapján rendeződtek el. Ez a rektornak nagy hatalmat, a dékánoknak jelentős befolyást, míg az intézményes fórumoknak relatíve kisebb súlyt biztosított. Amíg ő rektorként képes volt biztosítani a megállapodásokat, addig egyébként ez olajozottan működött is. Sok nyílt és súlyos konfliktust megúszott az egyetem és az átalakulás/integráció nagyobb véráldozatok, érdeksérelmek nélkül viszonylag gyorsan lezajlott. A kari autonómia virágzott, az egyetemi központ a helyi ügyekbe – amennyire lehetett – nem szólt bele. Ez a „viragozzék 1000 virág” korszaka volt, és néhány jelentős siker is ennek köszönhető – legalább részben – a létrejöttét. Például a felnőttképzési és emberi erőforrás fejlesztési szakterület (az egykori FEEFI, majd FEEK) hatalmas, inkább extenzív növekedése is ennek a rendszernek a terméke volt. De szerintem ugyanebbe a kategóriába tartozott az akkoriban felvirágzott nemzetközi egészségügyi képzési, főként orvosképzési terület is (az idegennyelvi orvosképzés), mely minimális rektori kontroll mellett, autonóm módon fejlődhetett ki. Az egyetemi vezetői légkör támogató volt, a mennyiségi mutatók növekedése felülírt sok más szempontot (*2004-re a PTE nagyon gyors mennyiségi fejlődéssel, közel 35 ezer hallgatóval az ország második legnagyobb egyetemévé, a legnagyobb vidékivé nőtt*). A pénzügyi helyzete az egyetemnek hatalmasat javult, ami a minőségi területeken

³ A Pécsi Tudományegyetem 2000-ben jött létre a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, a Pécsi Orvostudományi Egyetem, a szekszárdi Illyés Gyula Főiskola, a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola pécsi egységeinek egyesítésével.

– oktatói alkalmazások, a szükséges műszerezettség, az infrastruktúra fejlesztése terén – is hozott valamennyi előrelépést. Az eredmények tekintélyt hoztak a rektornak és egy időre stabilitást az intézménynek.

Később viszont ennek a helyzetnek a folyománya lett az is, hogy Pécsen inkább a karoknak van egyeteme, mint az egyetemnek karai. A sok párhuzamosság fennmaradása, a stratégiai integrálatlanság miatt az egyetem sokszor tűnik inkább egy flotta azonos zászló alatt hajózó, de kevésbé koordinált módon haladó hajóinak, mint egy világos cél felé kormányzott egyetlen hajónak. A kari autonómia jelentős és megőrzendő demokratikus érték, de az erős közös vízió hiánya a jelen adaptációs (gazdasági, geopolitikai, munkaerőpiaci) folyamatokban egyértelműen hátrány. A 2000-es években elmaradt nyilvános vita a közös dolgokról, célokról és az alkalmazott megoldásokról, úgy tűnik, megbosszulja magát. Az informális megoldások személyekhez kötődnek, a rendszerből való távozásukkal érvényüket veszítik. A rögzített eljárásrendek, átgondolt és reális alapokon álló tervezés, a formális keretek között, de kreatív módon zajló működés nélkül az alapítás korának eredményei sem őrizhetők meg. A közös egyetemi kultúra kialakulásához persze sokkal több idő kell, mint 20–25 év, erőforrások, főként pénz is szükségesek, de a karokon átívelő termékeny és nyilvános vita, továbbá a szisztematikus építkezés, úgy tűnik, nem megspórolható.

A PTE Földrajzi és Földtudományi Intézete, valamint a Földtudományok Doktori Iskola

A Janus Pannonius Tudományegyetem Földrajzi Intézete 1998. szeptember 1-én alakult meg három tanszék egyesítésével. Huzamosabb ideje a Természettudományi Kar egyik legnagyobb, legstabilabb egysége – talán csak a Biológia Intézet múlja felül méreteiben, létszámában. Jómagam ezen a napon léptem az egyetem alkalmazásába, miután 1990-től előbb hallgató, majd doktorhallgató voltam ugyanitt. Tanársegédként és az újszerű rektor, intézetigazgató mellett dolgozó tudományos titkárként kezdtem meg az akadémiai szférában a munkámat. Az újonnan alapított intézet mögött ekkor már egy évtizedes szerves és intenzív fejlődés, bővülés állt, amit még hallgatóként meg tapasztalhattam.

A Kádár-korszakban a pécsi földrajzi felsőoktatás a főiskolai tanárképzés igényeit kiszolgáló, nagyon szerény mutatókkal, inkább kevés, főként helyi vonatkozású tudományos eredménnyel és gyenge elismertséggel bíró egysége volt a magyar akadémiai életnek. Ez az 1980-as évek végén, de inkább már a rendszerváltás után kezdett megváltozni és alakult át lassan egy modern, nemzetközi értelemben is jegyzett tudományos és felsőoktatási műhellyé. Jó nevű oktatók és kutatók érkeztek az egyetemre, valamint a tehetséggondozás felpörgetésével megteremtődtek a tudományos utánpótlás alapjai. A tudományos diákköri munka, 1994-től a doktori iskola létesítése sokban gazdagította a műhelyt. Ebben a több mint három évtizedes komplex folyamatban Tóth Józsefnek elvitathatatlan, kiemelkedő szerepe volt.

A pécsi egyetemi éveiről többen is írtak már (Aubert, 2020; Szónokyné & Kókai, 2020), az intézet-építési folyamatot részletesen leírnom nem indokolt, inkább csak néhány olyan aspektusát tárgyalom,

amelyekre a személyes tapasztalataim okán rálátásom volt. Úgy vélem a vezetői stílusa és az utánpótlási rekrutációs megfontolásai érdemesek elsősorban a jelen keretek között a figyelmünkre.

Úgy láttam karizmája „megtöltötte” az intézetet, mások általában csak „pislákoltak” mellette. Ellensúlya az intézetben hosszú ideig egyáltalán nem volt. Szakmai és emberi tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt. Az írott szabályokkal nem sokat törődött, illetve a saját szabályait követte (*az egyetemen élenjárt a teljesítményértékelési rendszer kifejlesztésében, melyet ToJónak becéztek/gúnyoltak mások*), és másokól is ezt várta el. Egy olyan jóindulatú, autoriter vezető volt, akit talán leginkább csapatkapitányként lehet leírni. Olyan, aki elvárja a csapatszellemet és megköveteli a lojalitást, a közösségben gondolkodást. Az intézetben akkoriban az ott dolgozók többsége a személyes lekötöttség volt, állást adott/szerzett nekünk, ha kellett pénzt adott kölcsön, vagy más módon segítette ki, támogatta a kollégákat. Személyével integrálta az intézetet, mindenki odafigyelt, érezni lehetett a törődést és elvárta a közösségi részvételt – az intézet az egójának a kiterjesztése volt. Volt érzéke a rítusokhoz, a szimbolikus eszközök alkalmazásához, ami egy olyan középkori eredetű, hierarchizált és természeténél fogva konzervatív intézménynél, mint az egyetem, alapvető jelentőségű.

A két világháború közötti időben Pécsen tanító, az Erzsébet Tudományegyetemen Földrajzi Intézetet alapító Prinz Gyula professzor személyében megtalálta személyes, legitimáló előképét (*Prinz az egyetemnek volt rektora, dékánja és Szegeden a halála előtt nem sokkal Tóth József halhatta is őt előadni*). Így aztán kezdeményezésére lett Pécsen Prinz terem, Prinz-díj, Prinz-szobor, évenkénti Prinz-ünnepség a pécsi polgármester részvételével, díjátadóval, beszédekkel a szobornál (4. ábra).

Tekintélye főként kommunikációs képességeiből fakadt. Lenyűgöző előadó volt, a hallgatók valóban rajongtak érte, a kollégái roppant módon tisztelték őt ezért. Előadói stílusára az erős fogalmazás, a lényeg kibontásának és megmutatásának képessége, a világlátottságból fakadó gazdag illusztrálási készség volt jellemző. Nem szerette a mellébeszélést, a tárgyalásai igen hatékonyak voltak. Röviden, egyszerűen, színesen és velősen fejezte ki magát, másoktól is ezt várta el. (Többször kaptam tőle szemrehányást, hogy olyan gyorsan beszélek, *mint Orbán Viktor a pályája kezdetén, és hogy javítsak a beszédképességemen*.)

Vezetésének fontos eleme volt, hogy többféle formális és informális fórumot működtetett, amelyeken keresztül mozgatta az intézetet (intézeti értekezlet, vezetői értekezlet, doktoriskolai „szeánsz”, karácsonyi és évzáró bulik stb). Az informális keretek iránti vonzalmát azonban leginkább az fejezte ki, hogy minden évben József napkor a „haciendán” hatalmas partit szervezett, melyeken a csúcspontokon 200–250 fő is megfordult (5–6. ábra). Nemcsak pécsiek, hanem az ország minden részéről érkeztek hozzá vendégek, még külföldről is. Megfordult ezeken a partikon sok barátja, kollégája, rajongója, tanítványa vagy csak olyanok, akik szerettek volna tőle valamit. Akadémiai személyiségek mellett politikusok, üzletemberek, rendőrök és katonák egyaránt. Az intézeti kollégák és a doktoriskola tagjainak többsége is meg szokott jelenni ezeken, de nem mindenki: a rajongástól a tartózkodásig terjedt az intézeti spektrum.

A doktoriskola volt az az intézmény, amit legjobban szeretett. Ez volt az ő legkedvesebb gyermeke, és annak dolgaiba nem nagyon hagyott másnak beleszólást. Az „ő doktoriskolája”, a „királysága” volt, ahol azt csinált, amit csak akart. A doktoriskola szokatlanul nagy hallgatói létszámokkal működött. Arra gondolok, hogy szocializációja mellett amerikai élményei motiválhatták a működési modellben.

Az volt a filozófiája, hogy a lehető legtöbb embernek kell esélyt adni, és az alkalmatlanok majd úgyis kihullanak a rendszerből, továbbá a befizetett tandíjakból nagyobb mozgástérhez jut az iskola, ami javítja a működés hatékonyságát. Ennek megfelelően időnként már tényleg túl sok hallgatót vett fel, és nagy volt a lemorzsolódás is. Ugyanakkor a kortárs magyar földrajzban a pécsiek aránya, száma ezért is válhatott hatalmassá.

4. ábra: A Prinz-szobor előtt.

A 2020–2021-es tanévben a két díjazott M. Császár Zsuzsa és Sümeghy Dávid voltak

Figure 4. In front of the Prinz bust.

In the 2020–2021 academic year, the two awardees were Zsuzsa M. Császár and Dávid Sümeghy

Engem 1995-ben az iskola második évfolyamára vett fel. Egyébként szívesen adott szinte bárkinak bizonyítási esélyt, és gyakran dobott bennünket be a mély vízbe. Aki tudott „úszni”, azt megbecsülte, aki nem, azon aztán keresztülnézett és nem foglalkozott vele tovább. Mivel egyszerű származású volt (az volt a szavajárása, hogy Magyarországon ő az egyetlen egyetemi tanár, aki meg tud úgy fejni egy tehenet, hogy az nem rúgja fel), kifejezetten kereste a hasonló, vidéki, falusi származásúakat. Rokonszenves vonása volt, hogy a társadalmi mobilitás elkötelezettje volt.

A doktori foglalkozások keresetlen egyszerűséggel zajlottak. A beszélgetésekben nem volt semmi finomkodás. Ki-ki az írott produktumokat az iskola nyílt színe elé vihette, ahol kíméletlen, de építő szándékú kritikát kapott rá. Persze az első sokkoló élmény nyomán sokan megsértődtek, de aztán hozzászoktak, és a kritikák nyomán sokat fejlődünk módszertanban, stílusban, ábrázolásmódban, vitakészségben. Szívesen kísérletezett velünk gyakorlati problémák megoldásában, és szívesen vitte az iskolát terepre, kirándulásokra is nem csak Magyarországra, de külföldre is. Az üzleti modelljébe is betekintést nyerhettünk ezek során. A céhes iparosok módjára adta át a tudását és a fogásokat is. Úgy vélte, hogy csak egyetlen színvonal létezik, a világszínvonal, és ennek megfelelően küldött bennünket nemzetközi konferenciákra, külföldi ösztöndíjas tanulmányokra is. Én így kerültem el ösztöndíjjal Rómába és az Egyesült Királyságba, Írországba is.

Az, hogy a doktoriskola olyan sokszínű ma is, az egyértelműen az ő öröksége (a sokszínű alatt azt értem, hogy a többi magyar földrajzos doktoriskolához képest kevésbé fókuszált). Szívesen kezdeményezett külföldi (főként angolszász) minták nyomán adaptációkat. Számos téma, megközelítés az ő kezdeményezése vagy biztatása nyomán tudott gyökeret verni Pécsen. A politikai földrajz pécsi

meghonosítása, „pécsiséggé” tétele alapvetően inkább Hajdú Zoltán érdeme, aki a tanszékünket is alapította, de Tóth József adta hozzá a támogatást, hívta őt az intézetbe és a doktoriskolába is.

Az intézet és a doktoriskola szerkezete, jellege nagyjából ugyanazt a képet mutatja, amilyen tíz éve történt halála idején volt. Ugyanakkor nem függetlenül az egyetem és a kar állapotától, főként az intézet jelentős veszteségeket szenvedett el. Hallgatói létszáma a korábbi töredékére esett vissza, sok oktató, köztük tehetséges és potens emberek távoztak, a nyugdíjasok és a távozók helyére sok esetben nem sikerült megfelelő értékű utánpótlást biztosítani, a létszám ebben az esetben is csökkent. A helyi gondok mellett a földrajz és a földtudomány, a magyar felsőoktatás általános problémái állnak a jelenségek mögött.

A túlélés kitalálása, a jövő járható útjainak megtelelése viszont egy igazi kihívás. Elvállik majd, hogy a Tóth József-féle örökség ebben milyen szerepet fog játszani. Az ő válasza a jelen válságra világos lenne: az egyetem régiójának, annak jellegének megfelelő választ kell adni, a helyi igényekre kell reflektálni, szembe kell nézni a társadalmi igényekben bekövetkező változásokkal. Csak ebben az esetben van létjogosultsága a pécsi földrajzos és földtudományos műhelynek.

A doktoriskola az intézetnél jobb képet mutat. A hallgatói érdeklődés továbbra is jelentős irántunk, talán a leginkább versenyképes képzési formánk maradt. A három láb – földtudományos, társadalomföldrajzi és geopolitikai – meglehetősen stabilitást ad. Az elkövetkezendő évek küzdelmesnek ígérkeznek ugyan, de nem a hallgatói érdeklődés hiánya miatt. A mai doktoriskolai működésben megmaradt Tóth Józseftől intézményesen a „szeánsz”, valamint az a tematikai sokszínűség, ami a jelen túlélési kihívás egyik legfontosabb tényezője lehet. Ugyanakkor a doktoriskola ma már nem „királyság”. A működése a korábbiakhoz képest, már a közvetlen utódja idején is normatívabbá vált. Kevésbé fontos ma a személyiség, ellenben nagyon fontos lett a minőségbiztosítás és a konszenzusra törekvés. A hallgatókkal való munkában azonban mintái, megközelítései még sokáig élni fognak a tanítványai rutinjában.

5. ábra: Az Égervölgyi „hacienda” a patakparton, jelenleg eladó
Figure 5. The Égervölgy “hacienda” on the bank of the stream, currently for sale

Forrás/Source: Bayerné Erős B. (Otthon Centrum) 2023, <https://www.oc.hu/>

6. ábra: Az egykori könyvtár a „haciendában” immár lecsupaszítva, Tóth József portréjával
Figure 6. The former library in the “hacienda”, now stripped down, with a portrait of József Tóth

Forrás/Source: Bayerné Erős B. (Otthon Centrum) 2023, <https://www.oc.hu/>

KÖVETKEZTETÉSEK

Nem kétséges számomra, hogy ellentmondásossága ellenére is egy olyan történelmi személyiség volt, akinek sokat köszönhet a pécsi geográfia. Olyan valaki volt, aki érdemes az emlékezésre és némely gondolata a megidézésre, az újra elővételre, vitatkozásra is. Tíz év távlatában lassan helyére kerülhet a kommunikatív emlékezetben. Halálának évfordulóján a koszorúzás a sírjánál fennmaradt, és talán egy ideig még fenn is fog maradni. A haciendán épített könyvtárral ellentétben a PTE Tóth József Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Szakkönyvtár, ha átalakuló funkciókkal is, de remélhetőleg fennmarad. Más szerző talán mást élt meg, más tapasztalatokat osztott volna meg az olvasóval – nekem ez jutott. Ha nem is az ő személyéről, de a jelen esszében megfogalmazott Tóth József-i gondolatokról érdemes lenne folytatni a vitát. Üdvözlém, ha mások is megírnák a reflexióikat a fentebbiekben érintett témákról: régióról, városról és egyetemről.

IRODALOMJEGYZÉK

- Assmann, J. (2018). *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantis.
- Aubert, A. (2020). Tóth József, a PTE Földrajzi Intézet megalapítója. In A. G. Szónokyné, & S. Kókai (szerk.), *Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából* (pp. 85–95). Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet.
- Hajdú, Z. (2009). Pécs: kapu, vagy vakablak a Balkánra? *Balkán Füzetek Különszám*, 2, 195–203.
- Gálosi-Kovács, B., & Orsós, Gy. (2022). A karsztoktól a környezetgazdálkodásig. Beszélgetés Fodor Istvánnal [Interjú]. *Modern Geográfia*, 17(1), 47–55. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.01.03>
- Hajdú, Z. (2020). Pécsi felsőoktatási intézményekben földrajzot oktattam. In Szónokyné A. G., & Kókai S. (szerk.), *Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet prof. Dr. Tóth*

József 80. születésnapja alkalmából (pp. 125–130). Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet.

Herczeg, A., Moró, D. R., & Tésits, R. (2021). A füstölgő meddőhányóktól a globális közlekedésig. Beszélgetés Erdősi Ferencsel [Interjú]. *Modern Geográfia*, 16(4), 69–83. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.04.04>

Rácz, Sz., & Reményi, P. (2022). „Generációk munkájára támaszkodva kutatunk” Beszélgetés Hajdú Zoltánnal 70. születésnapja alkalmából [Interjú]. *Modern Geográfia*, 17(4), 9–20. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.04.02>

Szebényi, A. & Szabó, A. (2008). Interjú dr. Kőszegfalvi György Professzor Úrral. *Modern Geográfia*, 3(2), 210–223.

Szónokyné, A. G., & Kókai, S. (szerk.). (2020). *Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet.

Tóth, J. (2003. október 29.). *Kell nekünk régió?* [Video]. Mindentudás Videotorium. <https://mindentudas.videotorium.hu/en/recordings/8221/kell-nekunk-regio>

Végh, A., Pap, N., & Reményi, P. (2022). The Baranya/Baranja border region. *Geografski pregled* [Geographical Review], 47, 97–116.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licencc-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

